

บทที่ 3

ประเพณีการรักษาโรคด้วยสมุนไพร

การนำเสนอผลการศึกษาในบทนี้ แบ่งเนื้อหาออกเป็น 7 ตอน กล่าวคือ ตอนที่ 1 ความสำคัญของสมุนไพรที่ใช้เป็นยา ตอนที่ 2 ยาสมุนไพรที่นิยมใช้ในอดีตและปัจจุบัน โดยกล่าวถึงความสืบเนื่องและเปลี่ยนแปลงของประเภทยาสมุนไพรที่นิยมใช้จากอดีตจนถึงปัจจุบัน ตอนที่ 3 การนำเสนอการเก็บรักษาสมุนไพร ตอนที่ 4 การใช้ยาสมุนไพร ตอนที่ 5 การปรุงยาสมุนไพรที่สืบเนื่องมาจากอดีตและมีการเปลี่ยนแปลงบางส่วนในปัจจุบัน ตอนที่ 6 เป็นชนิดของโรคที่เป็นกันมากและนิยมรักษาด้วยสมุนไพรซึ่งเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงวิถีชีวิตของคนนครศรีธรรมราชที่ใช้สมุนไพรรักษาโรค ตอนสุดท้ายเป็นการกล่าวถึงอาชีพและภูมิปัญญาของผู้ที่มาให้บริการในร้านขายสมุนไพร ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่นำไปสู่การค้นพบสาเหตุของการเกิดโรค

ความสำคัญของสมุนไพร

สมุนไพรเป็นยาที่ได้จากพืชพรรณธรรมชาติที่สำคัญยิ่ง เพราะสามารถใช้ทดแทนยาแผนปัจจุบันได้ผลดี เกิดผลข้างเคียงกับผู้ป่วยน้อยกว่ายาแผนปัจจุบัน เพราะมีฤทธิ์อ่อนและยังเป็นทรัพยากรธรรมชาติ การหามาใช้จึงลงทุนน้อย การสั่งซื้อสมุนไพรสำเร็จรูปก็มีราคาไม่แพงเท่ายาแผนปัจจุบัน ที่สั่งมาจากต่างประเทศ (สัมภาษณ์ กิชา วิมลเมธี. แพทย์แผนไทย. 20 มิถุนายน 2545.)

ในปัจจุบันมีโรคร้ายแรงบางโรคที่ไม่สามารถรักษาด้วยวิธีการแพทย์แผนปัจจุบันให้หายได้ แต่กลับหายได้จากการรักษาด้วยสมุนไพรและวิถีธรรมชาติ เช่น การรับประทานอาหารจำพวกพืชผัก ละเว้นอาหารจำพวกเนื้อสัตว์ เป็นต้น สมุนไพรเป็นทางเลือกหนึ่งของการรักษาความเจ็บป่วยและเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของคนไทยตั้งแต่อดีตมาปัจจุบัน เป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติอย่างแท้จริง ดังนั้นเมื่อมนุษย์สนใจสมุนไพรก็ต้องสนใจปลูกต้นไม้บำรุงรักษาต้นไม้ทำให้คลายเครียดและมีความสุขได้ (สัมภาษณ์ ผัน ชุมแก้ว. 02 แพทย์แผนไทย. 15 มีนาคม 2546.)

สมุนไพรมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของการรักษาสุขภาพของคนไทยเป็นอย่างมากเพราะได้รับการสืบทอดองค์ความรู้จากธรรมชาติ และภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่ได้ผ่านการทดลองและสร้างสมประสบการณ์ ดังนั้นคนไทยจึงควรดำรงไว้ซึ่งภูมิปัญญานี้ไว้ และช่วยกันแนะนำถ่ายทอด

ความรู้ให้กับผู้ที่สนใจเพื่อจะได้นำความรู้ไปใช้กับตนเองในเบื้องต้นที่เรียกว่า สาธารณสุขมูลฐาน นอกจากนี้การส่งเสริมให้ชาวบ้านรวมกลุ่มกันปลูกพืชสมุนไพรเพื่อเป็น วัตถุดิบในการปรุงยา และ อาจลดการสั่งซื้อสมุนไพรจากส่วนกลางคือ กรุงเทพฯ เพื่อให้เงินทุนได้หมุนเวียนอยู่ในท้องถิ่น (สัมภาษณ์ พิชัย อุ่ทอง. แพทย์แผนไทย. 2 ตุลาคม 2544.)

สิ่งสำคัญของสมุนไพรคือการที่ไม่มีผลข้างเคียงต่อผู้ใช้ในกรณีที่เลือกใช้ถูกโรคสามารถค้นพบสาเหตุของโรคที่แท้จริงก็สามารถรักษาโรคให้หายได้ ประการสำคัญผู้ใช้ต้องมีความเชื่อมั่นและศรัทธาต่อการรักษาจึงประสบผลสำเร็จ (สัมภาษณ์ ยงยุทธ อังศุวัฒนากุล. แพทย์แผนไทย. 19 มีนาคม 2546.)

ปัจจุบันมีผู้ป่วยที่มองเห็นความสำคัญของสมุนไพร พบว่าร้านขายสมุนไพรต่างมีรายได้จากการขายสมุนไพรเพิ่มมากขึ้นทั้ง 10 ร้านที่ศึกษา เมื่อใช้แล้วได้ผลดีก็มีการบอกต่อภายในครัวเรือนมีการแนะนำให้ลูกหลานใช้สมุนไพรโดยปฏิบัติต่อ ๆ กันมาจนกลายเป็นประเพณีการใช้สมุนไพรรักษาโรคนอกจากไม่มีผลข้างเคียง แล้วอาการเจ็บป่วยจะดีขึ้นถึงแม้จะใช้เวลานานก็ตาม และยังสามารพฟื้นฟูสุขภาพได้อย่างเดิม (สัมภาษณ์ วรณี จางบัว. ผู้ป่วย. 23 พฤษภาคม 2546.)

อาจกล่าวได้ว่า สมุนไพรมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนไทยในยามเจ็บป่วย โดยเฉพาะผู้ที่มีความเชื่อมั่นและศรัทธา การที่มีร้านขายสมุนไพรอยู่มากในอำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช ย่อมเป็นสิ่งแสดงให้ถึงประเพณีการรักษาโรคด้วยสมุนไพรที่ได้สืบทอดอยู่ตลอดเวลา

การใช้สมุนไพรปรุงยาที่นิยมใช้จากอดีตถึงปัจจุบัน

การใช้สมุนไพรบำบัดรักษาโรคของชาวนครศรีธรรมราชในอดีตมีความสืบเนื่องมาจนปัจจุบัน การนำสมุนไพรมาปรุงยาเป็นภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่ได้ถ่ายทอดมาสู่รุ่นลูกหลานหลายชั่วอายุคน การปรุงยาในอดีตมีหลายรูปแบบ และยาที่นิยมปรุงมากที่สุดได้แก่

ยาต้ม เนื่องจากยาต้มมีขั้นตอนการปรุงที่ง่ายที่สุดสำหรับคนในสมัยโบราณ ได้มีการประกอบพิธีกรรมเพื่อผลการรักษา โดยตอกย้ำความเชื่อในคุณค่าของการรักษา เช่น การปักเจดัวที่ทำจากไม้ไผ่จักตอกสานเป็นรูปดาว บนปากหม้อต้มยา โดยมีความเชื่อว่าสามารถกันผีร้ายมารบกวนขณะต้มยา การให้ยาต้มรักษาโรคจึงเป็นที่นิยมกันโดยทั่วไป จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตคนไทย (สัมภาษณ์ ยินดี เขียวเสน. แพทย์แผนไทย. 2 ตุลาคม 2544.) คนสมัยโบราณ

จะมองผู้หญิงที่ผอมบางว่า เป็นคนไข้โรค อ่อนแอ เมื่อจะออกเรือน หมายถึง การแต่งงานจะเป็นที่รังเกียจของพ่อแม่ฝ่ายชาย ที่เรียกว่า “ลากหม้อยามาด้วย” ไม่สามารถมาช่วยทำงานหนักได้ แสดงให้เห็นถึง ยาต้มที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนไทยอย่างชัดเจน (สัมภาษณ์ ผู้ช่วย สงสังข์. ผู้ป่วย. 15 พฤษภาคม 2546.)

ยาเม็ดลูกกลอน เป็นประเพณีของคนในสมัยโบราณที่นิยมปรุงยาลูกกลอนไว้ใช้ในครัวเรือน สามารถพกพาไปกับผู้ป่วยได้ ในขณะที่เดียวกันก็มีการแบ่งปันให้กับเพื่อนบ้าน ญาติมิตรในยามเจ็บป่วยด้วยความเอื้ออาทร ยาเม็ดลูกกลอนมีวิธีการปรุงโดยการบดตัวยาให้เป็นผงแล้วผสมด้วยน้ำผึ้งเพื่อให้เกิดการจับตัวคงรูปอยู่ได้ สามารถปั้นเป็นลูกกลอนได้ ในอดีตใช้วิธีปั้น ด้วยมือ นิยมปรุงกันได้ทุกครัวเรือน กรรมวิธีปรุงยาเม็ดลูกกลอนของคนในสมัยโบราณมีความพิถีพิถันมาก ศึกษาดากแห้งสนิทโดยไม่มีควมชื้น ทำให้เก็บรักษาไว้ได้นานโดยไม่เป็นเชื้อรา (สัมภาษณ์ วาสนี อุตรรนาค. แพทย์พื้นบ้าน. 22 มีนาคม 2546.)

ยาเคี้ยว นับว่าเป็นประเพณีของคนในสมัยโบราณที่มีการแบ่งปันยาที่ตนเองปรุงให้กับเพื่อนบ้าน ญาติมิตรที่มาเยี่ยมเยียนผู้ปรุงยาเคี้ยวนิยมปั้นเป็นก้อนกลม ๆ แบ่งให้ผู้มาเยี่ยม ยาเคี้ยวเป็นยาสมุนไพรที่ปัจจุบันมีการปรุงกันน้อยมาก จากการศึกษาร้านขายสมุนไพร จำนวน 10 ร้าน แพทย์แผนไทยที่ทำหน้าที่รักษาโรค จำนวน 10 คน มีผู้ปรุงยาเคี้ยวเพียง 1 คน คือ หมอวาสนี อุตรรนาค ยาเคี้ยวเป็นยาที่นิยมรับประทานในสมัยโบราณ การปรุงต้องใช้เวลาานยาเคี้ยวจนเหนียวแล้วบรรจุลงภาชนะเก็บไว้ได้นานเป็นปี เวลาจะรับประทานก็ตวงยาออกมาในปริมาณที่จะรับประทาน แล้วนำมาปั้นเป็นเม็ดกลม ๆ ขนาดพอเหมาะสำหรับ รับประทาน ยาเคี้ยวมีกลิ่นหอมมาก ปัจจุบันไม่ค่อยมีการปรุงยาเคี้ยวกันให้เห็นมากนัก (สัมภาษณ์ วาสนี อุตรรนาค. แพทย์พื้นบ้าน. 22 มีนาคม 2546.)

ยาผง เป็นยาที่ปรุงง่าย ใช้เวลาไม่นานนักมีการใช้ยาผงตั้งแตอดีต เช่น ยาลม ยาหอม โดยเฉพาะผู้สูงอายุจะมีความผูกพันกับยาผงมากการใช้ยาผงยังดำรงอยู่และสืบเนื่องมาจนปัจจุบัน เช่นเดียวกับยาทาภายนอก เช่น น้ำมัน ขี้ผึ้ง ยาอบ อาบ ประคบ สูดดม รมควัน ที่ผู้ให้ยายังเห็นว่ามีประสิทธิภาพในการรักษาโรค มีความสะดวกในการใช้ แต่มีข้อเสียคือเนื้อยาจะอมความชื้นง่ายทำให้เกิดเชื้อรา ผู้ปรุงยาจึงนำไปผสมกับน้ำผึ้งและปั้นเป็นยาเม็ดลูกกลอน (สัมภาษณ์ เลื่อม ศิริพรหม. แพทย์แผนไทย. 8 ตุลาคม 2544.)

สำหรับในสตรีหลังคลอด ในอดีตต้องใช้สมุนไพรเข้าร่วมด้วยเสมอ ทั้งเป็นยา รับประทาน และยาใช้ภายนอก เช่น ยานำรุงครรภ์ การต้มน้ำมะพร้าวอ่อนขณะตั้งครรภ์ เมื่อถึง

ตอนหลังคลอด ต้องมีการอยู่ไฟที่ต้องใช้สมุนไพรชนิดต่าง ๆ เป็นส่วนประกอบที่สำคัญ เช่น ในการประคบหน้าท้องใช้ลูกประคบที่มีโพล ขมิ้นชัน ขมิ้นอ้อย ผักเดียนผี ใบส้มป่อย ตะไคร้ ใบมะขาม เกลือ พิมเสน การบูร เป็นส่วนประกอบ การต้มน้ำอาบของผู้หญิงหลังคลอดต้องใส่สมุนไพรจำพวกที่มีน้ำมันหอมระเหย เช่น ใบมะกรูด ใบส้มป่อย ใบมะขาม เป็นต้น จะมีผลให้ร่างกายกระชับเร็วขึ้น และเลือดลมไหลเวียนดี (สัมภาษณ์ รัชฎา สงวนโสทร. แพทย์แผนไทย สาขาผดุงครรภ์ไทย. 22 มีนาคม 24546.) ประเพณีนี้ปัจจุบันมีการคลี่คลายและเปลี่ยนแปลง โดยไปบางส่วน โดยหญิงตั้งครรภ์นิยมไปคลอดที่โรงพยาบาลหรือสถานอนามัยแล้วจึงกลับมาอยู่ไฟที่บ้านและมีบางรายที่ไม่ได้อยู่ไฟหลังคลอด แต่รับประทานยาสมุนไพรแทน เช่น ยาสมุนไพรจีน เป็นต้น

ประเพณีการใช้สมุนไพรเป็นยาตั้งแต่ในอดีตจนปัจจุบัน ในอำเภอเมือง จังหวัด นครศรีธรรมราช นับได้ว่ายังคงดำรงอยู่เป็นส่วนใหญ่ และมีการปฏิบัติกันมาอย่างต่อเนื่อง อาจมีการเปลี่ยนแปลง และคลี่คลายในบางส่วนทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับกาลเวลา สิ่งที่ยังดำรงอยู่ให้เห็นได้อย่างชัดเจน ได้แก่ การที่ยังมีหมอพื้นบ้านที่มีอายุ ในช่วง 70 - ปี ไม่ได้เปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและวิธีการรักษาแต่อย่างใด ยังคงยึดมั่นในประเพณีนี้อย่างเหนียวแน่น เช่น กรณี วาสน์ อุดรนาถ (ภาพที่ 2 และ 3) ซึ่งเป็นแพทย์แผนไทยที่ได้รับการสืบทอดจากอาจารย์ ไม่ได้เข้าศึกษาในสถาบันที่เปิดสอนการแพทย์แผนไทย เป็นผู้ที่ยึดมั่นในการใช้สมุนไพรแบบดั้งเดิมตลอดมา คือ การปรุงยาเดี่ยว มีการใช้สมุนไพรที่เก็บรักษาด้วยการหมักเกลือแบบโบราณ ไม่ได้มีใบประกอบโรคศิลปะ ยอมให้เรียกว่าเป็น “หมอเถื่อน”สมัครเข้าเรียนในสถาบันเพื่อได้ใบประกอบโรคศิลปะด้วยความเต็มใจ

สำหรับในปัจจุบันประเพณีการใช้สมุนไพรรักษาโรคมะเร็งมีความใกล้เคียงกับสมัยโบราณ เพียงแต่ได้จัดรวมกลุ่มเสียใหม่ให้ง่ายในการจดจำ มีสามประเภท คือ

ประเภทแรกยาสำเร็จรูป เป็นยาที่ปรุงและบรรจุภาชนะปิดผนึกเรียบร้อยแล้ว ได้แก่ ยาผง ยาบรรจุแคปซูล ยาอัดเม็ด ยาเม็ดลูกกลอน ยาน้ำ เป็นต้น

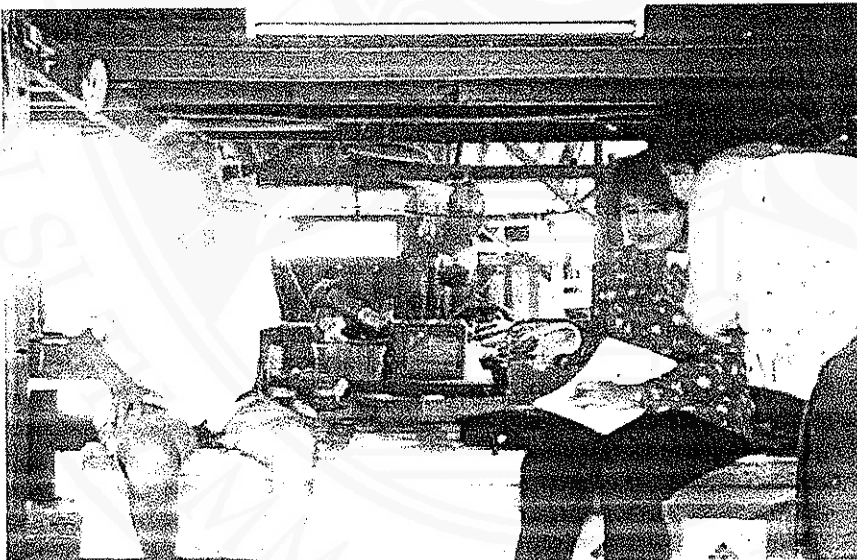
ประเภทที่สองยาต้ม เป็นยาที่ทางสถานพยาบาลเจียดให้ผู้ป่วยหรือผู้มาใช้บริการนำไปต้มที่บ้าน

ประเภทที่สาม ยาใช้ภายนอก ได้แก่ ยาอบ ยาสูดดม รมควัน ยาผสมน้ำอาบ ยาพอก ยาทา เป็นต้น (สัมภาษณ์ ยงยุทธ อังศุวิวัฒนากุล. ผู้ขายสมุนไพรและแพทย์แผนไทย. 19 มีนาคม 2546.)

จากการศึกษา ร้านขายสมุนไพร จำนวน 10 ร้าน แพทย์แผนไทยที่รักษาโรคจำนวน 10 คน แพทย์แผนไทยที่สอน จำนวน 5 คน พบว่าในปัจจุบันมีการปรุงยาเม็ดลูกกลอนมากที่สุด มีผู้ป่วยต้องการมากกว่ายาในรูปแบบอื่นในการรักษาโรคเดียวกัน เช่น โรคเบาหวาน มีทั้งยาในรูปยาเม็ดลูกกลอน และยาต้ม ผู้ป่วยต้องการใช้ยาเม็ดลูกกลอนเป็นส่วนใหญ่ แต่ถ้าเป็นมากมีอาการหนักก็ต้องใช้ยาต้มอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ภาพที่ 2 ผู้วิจัยและนายวาสน์ อุตรนาค แพทย์พื้นบ้านพร้อมภรรยา

ภาพที่ 3 นายวาสน์ อุตรนาค ผู้มีความศรัทธาในพระอาจารย์ คือ หลวงพ่อสุก วัดบ้านใหม่ อ.ปากพนัง จ.นครศรีธรรมราช ไม่ยอมเข้าเรียนในสถาบัน การแพทย์แผนไทยปัจจุบัน ยังคงปรุงยาแบบดั้งเดิม

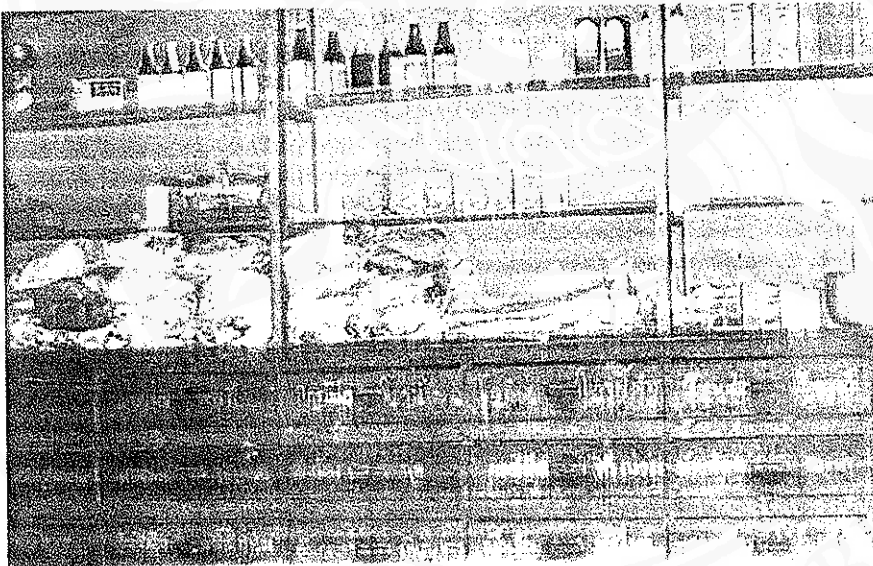
การเก็บรักษาสมุนไพร

ตำรายาไทยได้กล่าวไว้ว่า สมุนไพร ยาแผนไทย มักจะเก็บไว้นาน ๆ ไม่ได้ เพราะไม่ใช่สารกันบูด ซึ่งจัดเป็นสารเคมีที่ช่วยในการเก็บรักษาให้อยู่ได้นานวันโดยไม่เสียหาย แต่สมุนไพรมีส่วนประกอบของสารอินทรีย์ หากเก็บรักษาไม่ถูกวิธีแล้วก็ย่อมมีเชื้อราปนเปื้อนอันจะส่งผลต่อคุณภาพของตัวสมุนไพร และอาจก่อให้เกิดอันตรายต่อผู้ใช้ได้ ภูมิปัญญาของคนสมัยโบราณพยายามคิดค้นวิธีการเก็บรักษาสมุนไพรไว้ให้อยู่ได้นานวันยังคงดำรงอยู่ และมีการสืบสานถ่ายทอดให้คนรุ่นหลังโดยการจดบันทึกกันเป็นสายสกุลของหมอ ความมุ่งหมายเฉพาะผู้ที่มีคุณสมบัติสมควรแก่การถ่ายทอดเท่านั้นจึงมีการผูกความหมายไว้เฉพาะผู้ที่มีความรู้และเข้าใจเท่านั้น ทั้งนี้เพื่อป้องกันคนที่ไม่รู้จริงนำไปใช้ในทางที่เกิดอันตรายได้ การเก็บรักษาสมุนไพรตามภูมิปัญญาสามารถรักษาสรรพคุณของตัวเขาไว้ให้คงสภาพดั้งเดิม เช่น การผสมกับน้ำผึ้งในยาลูกกลอน การคองเหล้า การใช้น้ำปูนใสเติมในยาน้ำ การขจัดความชื้นโดยการนำไปผึ่งแดด การนำยาบางประเภทไปเก็บไว้บนเตาไฟเป็นระยะเวลาสั้น เพื่อให้ความร้อนและควันไฟช่วยป้องกันและขจัดความชื้น (สัมภาษณ์ เลื่อม ศิริพรหม. แพทย์แผนไทย. 8 ตุลาคม 2544.)

วิธีการเก็บตัวสมุนไพรนับว่าเป็นภูมิปัญญาของบรรพบุรุษได้ลองผิดลองถูกมาเป็นเวลานาน เมื่อได้ผลดีแล้วจึงจะถ่ายทอดสู่ผู้อื่นหรือลูกหลานต่อ ๆ กันมา การเก็บสมุนไพรในวิธีดั้งเดิมจึงได้ผลดีพอสมควร สามารถเก็บรักษาตัวยาไว้ได้นานโดยไม่เน่าเสียและปนเปื้อน แม้ว่าจะอยู่ในช่วงฤดูฝน เช่น การเก็บขมิ้นชัน ขมิ้นอ้อย ไซล โดยการนำมาตำพอแตกแล้วคลุกกับเกลือเก็บไว้ในภาชนะที่เป็นเนื้อเคลือบดินเผา เช่น ไห โถง เป็นต้น เมื่อถึงฤดูแล้งก็นำมาผึ่งแดด แล้วนำไปผสมเป็นตัวยาบดเป็นผง และสามารถนำไปเคี้ยวให้เข้มข้นผสมกับน้ำผึ้งปั้นเป็นยาลูกกลอน (สัมภาษณ์ ลำไย อุตรนาค. 22 มีนาคม 2546) การใช้สมุนไพรตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน ในอำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช นับได้ว่าเป็นประเพณีที่ปฏิบัติกันมาอย่างต่อเนื่อง อาจมีการเปลี่ยนแปลง และคลี่คลายในบางส่วนแต่การสืบเนื่องมีมาตลอด เห็นได้ว่าแพทย์แผนไทยที่มีอายุ ในช่วง 70 - 80 ปี ไม่ได้เปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและวิธีการใช้สมุนไพรรักษาโรคแต่อย่างใด ยังคงยึดมั่นในประเพณีนี้อย่างเหนียวแน่น เช่น ด้วง จุติมุสิกข์ (ภาพที่ 4) แพทย์แผนไทย มีวิธีเก็บสมุนไพรไว้ใช้ปรุงยาแบบโบราณคือ วางไว้บนชั้นเหนือเตาไฟเพื่อไล่ความชื้น สามารถเก็บไว้ได้นาน มีตู้เก็บสมุนไพรแบบโบราณ (ภาพที่ 5) ที่ยังคงเป็นเอกลักษณ์ของสมุนไพรให้ชนรุ่นหลังได้พบเห็น (สัมภาษณ์ ด้วง จุติมุสิกข์. แพทย์แผนไทย. 22 มีนาคม 2546.) วาสน์ อุตรนาค เก็บรักษาสมุนไพรไว้ใช้ ปรุงยาโดยวิธีหมักเกลือ โดยการตำสมุนไพรพอแตกแล้วจึงหมักเกลือเก็บไว้ในไห

ภาพที่ 4 นายด้วง จุติมุสิกข์ แพทย์แผนไทย อายุ 76 ปี อยู่ ต.ท้ายสำเภา อ.พระพรหม จ.นครศรีธรรมราช ขณะมาซื้อสมุนไพรที่ร้านพันระไธสถ และยังมีกรรมวิธีปรุงยาแบบดั้งเดิม

ภาพที่ 5 ตู้เก็บสมุนไพรที่บ้านนายด้วง จุติมุสิกข์ แพทย์แผนไทย

ในปัจจุบันการเก็บรักษาสมุนไพร มีวิธีการเก็บรักษาที่ดีขึ้น เพราะมีการนำเครื่องมือ อุปกรณ์ประสิทธิภาพมาใช้ในกระบวนการการเก็บรักษา เช่น ตู้อบยาชนิดใช้ไฟฟ้าอบยาให้แห้ง แล้วยังสามารถฆ่าเชื้อโรคได้อีกด้วย ตัวสมุนไพรไม่ควรเก็บนานเกิน 1 ปี เพราะถ้าเก็บนานกว่านี้ ตัวยาจะเสื่อมคุณภาพได้ นอกจากนี้ปัจจัยอื่น ๆ ที่มีผลต่อการเก็บรักษาสมุนไพร ได้แก่ สถานที่เก็บรักษาจะต้องแห้งและเย็น อากาศถ่ายเทได้สะดวก สมุนไพรที่มีเชื้อราปนเปื้อนได้ง่ายควรหมั่นนำไปผึ่งแดดเป็นประจำ และแบ่งเก็บ โดยแยกชนิดให้เป็นสัดส่วน เช่น สมุนไพรที่มี น้ำมันหอมระเหยไม่ควรวางให้ถูกแสงแดด ยาที่มีพิษ ยาที่มีกลิ่นหอม ควรเก็บแยกไว้อย่างมิดชิดเพื่อป้องกันการปะปนกัน และอาจก่อให้เกิดอันตรายได้ ควรมีการป้องกันไฟ หนอน หนู และแมลงต่าง ๆ ที่เข้ามากัดกินทำลาย (สัมภาษณ์ พิษัย อุทอง. แพทย์แผนไทย. 2 ตุลาคม 2544.)

ภูมิปัญญาดั้งเดิมที่นำมาใช้ในการเก็บรักษาสมุนไพรหรือยาสมุนไพรที่ปรุงเก็บไว้ใช้เกิดจากประสบการณ์ของบรรพบุรุษ ที่ได้ลองผิดลองถูกกันมา ซึ่งล้วนเป็นวิธีทางธรรมชาติ เช่น การผสมน้ำผึ้ง การเติมน้ำปูนใส ต่างกับสมัยปัจจุบันที่มีกาน้ำสารสังเคราะห์เข้ามาใช้ย่อมเกิดผลข้างเคียงกับผู้บริโภค เช่น การเติมสารกันบูดในยาสมุนไพร ดังนั้นการนำภูมิปัญญาดั้งเดิมมาปรับใช้ย่อมเป็นสิ่งที่มีความจำเป็น เป็นการสืบทอดประเพณีการใช้สมุนไพรรักษาโรคได้ตลอดไป

การใช้สมุนไพร

การนำสมุนไพรมาใช้ในอำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช ส่วนมากจะเป็นยาตำรับซึ่งประกอบด้วยสมุนไพรตั้งแต่ 2 ชนิดขึ้นไป พบว่าแพทย์แผนไทยทั้งหมด 10 คนที่ทำหน้าที่รักษาโรคใช้ยาสมุนไพรชนิดยาตำรับทั้งหมด ซึ่งถือเป็นประเพณีและมีความสัมพันธ์กับประเพณีการไหว้ครูของแพทย์แผนไทย เพราะกลุ่มแพทย์แผนไทยได้ยึดถือเฉพาะยาตำรับที่บ้านทักไว้ในตำราเท่านั้น การใช้สมุนไพรเดี่ยวรักษาโรคไม่นับว่ารวมอยู่ในตำรายาไทย ซึ่งปัจจุบันได้มีการทดลองทางวิทยาศาสตร์กันมาก เช่น คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล องค์การเภสัชกรรม เป็นต้น โดยให้เหตุผลที่ไม่ยอมรับยาที่ได้จากสมุนไพรตัวเดียวว่าการใช้สมุนไพรตัวเดียวติดต่อกันเป็นเวลานาน ๆ แล้ว จะมีความผิดปกติกับผู้ใช้ เช่น การรับประทานบอระเพ็ดชนิดเดียวเป็นเวลานาน ๆ จะเกิดเป็นปุ่มปมตามผิวหนัง และการรับประทานฟ้าทะลายโจรในปริมาณมากเป็นเวลานาน ๆ จะเกิดอาการหูหนวกได้ (สัมภาษณ์ ประวิทย์ วงศ์วรชาติ. แพทย์แผนไทย. 20 มิถุนายน 2545.)

จากการค้นคว้าทดลองเกี่ยวกับการนำสมุนไพรมาใช้ของบรรพบุรุษในอดีต ทำให้ทราบว่า สมุนไพรบางชนิดมีฤทธิ์แรงได้แก่ สลอบ พรอท สารหนู เมล็ดลำโพง เป็นต้น

สมุนไพรเหล่านี้หากใช้เกินขนาด บางครั้งอาจทำอันตรายถึงแก่ชีวิตได้ ดังนั้นการนำมาใช้ต้องมีวิธีการ แก้ไข เช่น การระตะ การประสะ การฆ่าฤทธิ์ ตัวอย่างการฆ่าฤทธิ์ เช่น การฆ่าปรอทให้ใช้ทองแดง ทองเหลืองหรือเงินผสมให้ปรอทกินเสียก่อนเอาไปทำยาต้มต่อไป การประสะ เช่น การประสะยางสลัดได โดยการเอายางสลัดไดไปใส่ไว้ในถ้วยใส่น้ำแล้วตั้งไฟกวนจนสุกจึงรินน้ำทิ้งนำไปตากแดดให้แห้ง แล้วนำมาผสมทำยา การระตะ เช่น การระตะเกลือ ให้เกลือใส่ในภาชนะใส่น้ำเล็กน้อยแล้วตั้งไฟเคี่ยวให้เกลือเกลือเม็ดเล็ก ๆ แล้วนำไปทำยา ซึ่งในปัจจุบันไม่ค่อยมีการเตรียมเครื่องยาแบบนี้ (สัมภาษณ์ ประวิทย์ วงศ์วรชาติ, แพทย์แผนไทย, 4 ตุลาคม 2544.)

การนำสมุนไพรมาใช้ต้องมีความระมัดระวังเนื่องจากสมุนไพรบางชนิดมีฤทธิ์แรง ดังกล่าวแล้ว แพทย์แผนไทยที่ปรุงยาจึงยึดถือจรรยาเภสัชอย่างจริงจังเพราะการปรุงยาสมุนไพรไม่ได้อยู่ในความควบคุมของหน่วยงานใดเหมือนกับการปรุงยาแผนปัจจุบัน ดังนั้นผู้ปรุงยาสมุนไพรต้องมีการมีจิตใจที่บริสุทธิ์ และมีความซื่อสัตย์ต่อวิชาชีพ ซึ่งเป็นสิ่งเดียวที่ทำให้การรักษาโรคด้วยยาสมุนไพรได้สืบเนื่องมาจนทุกวันนี้ การตัดสินใจเลือกรักษาโรคด้วยสมุนไพรของผู้ป่วยเกิดจากความเชื่อมั่นศรัทธาต่อสรรพคุณ และประสิทธิภาพของยาสมุนไพร และตัวแพทย์แผนไทยเป็นสำคัญ

การปรุงยาสมุนไพร

ในการปรุงสมุนไพรนั้น จะต้องปรุงตามตำรับยาที่บรรพบุรุษของไทยได้ค้นคว้าทดลองจนกลายมาเป็นองค์ความรู้ และถ่ายทอดไว้เป็นลายลักษณ์อักษรคือ ตำรับยา ในขณะที่เดียวกันการถ่ายทอดความรู้ด้วยการบอกเล่าก็ยังมีผู้จดจำมาใช้อยู่ในปัจจุบัน การปรุงยาจะต้องพิจารณาถึงหลักการปรุงยาเพื่อให้มีสรรพคุณที่ดี ตัวอย่างคงมีความใหม่ รูปลักษณะ สี กลิ่น ชื่อ ตรงตามตำรับ เช่น ใช้ส่วนของพืช สัตว์ ธาตุใด มาปรุงเป็นยาก่อนใช้จะต้องทำอย่างไรก่อน เช่น การระตะ การประสะหรือการฆ่าฤทธิ์ก่อนหรือไม่ พิจารณาสรรพคุณยาว่าดีตรงตามตำรับยาหรือไม่ น้ำหนักและปริมาณ พิจารณาตามใบสั่งแพทย์หรือตามตำรับยา นอกจากนี้ต้องให้ความสำคัญเกี่ยวกับความสะอาดของตัวยา และการพิจารณาการปรุงยาให้ถูกวิธี (สัมภาษณ์ ผัน ชุมแก้ว, แพทย์แผนไทย, 15 มีนาคม 2546.)

การศึกษาวิธีการปรุงสมุนไพร ในอำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช พบว่ายังมีการปฏิบัติตามวิธีแบบโบราณเป็นส่วนใหญ่ เช่น การปรุงยาต้ม ยังคงใช้หลักการเดิม คือต้มน้ำ 3 ส่วน เคี่ยวให้เหลือ 1 ส่วน ยังมีการใช้หม้อดินในการต้มยาอยู่เช่นเดิม แม้ว่าบางคนจะเปลี่ยนมาใช้หม้อเคลือบพบว่า แพทย์แผนไทยจำนวน 10 คนที่ทำหน้าที่รักษาโรค และจำนวน 5 คนที่

ทำหน้าที่สอนใช้หม้อดินต้มยา ถึง 8 คน การปรุงยาสมุนไพรของแพทย์แผนไทยจำต้องคำนึงถึงปัจจัยต่างๆที่มีผลต่อ ประสิทธิภาพของยา ดังต่อไปนี้

แหล่งวัตถุดิบสมุนไพร การปรุงยาสมุนไพรในพื้นที่อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช นับว่ายังมีแหล่งสมุนไพรที่พอหามาใช้ได้ในเวลาที่ต้องการ เช่น พื้นที่บนภูเขา ตามบ้านเรือนที่เป็นแหล่งปลูก แหล่งผลิตยาบางแหล่ง เช่น ศูนย์แพทย์ไทยวัดศาลาามีชัย สมาคมแพทย์แผนไทย วัดโคกธาตุเนื่องจากวัดเป็นแหล่งบริการสมุนไพรและการรักษาพยาบาลมาตั้งแต่สมัยโบราณ วัดจึงนับว่าเป็นศูนย์รวมของการใช้สมุนไพรรักษาโรคที่ยังมีความสืบเนื่องมาถึงปัจจุบันถึงแม้ว่าจะไม่ใช่ทุกวัดก็ตาม แต่ความเปลี่ยนแปลงอยู่ที่ผู้มีหน้าที่จัดการหรือเป็นผู้รักษากลับเป็นแพทย์แผนไทยที่ไม่ใช่พระสงฆ์ทั้งหมดอย่างในอดีต จากการศึกษาพบว่า สมุนไพรที่มาจากวัดยังมีมากในอำเภอเมืองแห่งนี้ ซึ่งผู้ขายสมุนไพรนิยมรับซื้อเนื่องจากมีความสด ใหม่ สะอาด ไม่การปลอมปน แฉงอน เช่น ดอกพิกุล ดอกจันทร์ สมอไทย สมอเทศ เป็นต้น ส่วนแหล่งสมุนไพรจากชาวบ้าน ได้แก่ อำเภออ่อนพิบูลย์ อำเภอพรหมคีรี อำเภอลานสกา อำเภอท่าศาลา อำเภอสิชล อำเภอพระพรหม เป็นต้น สำหรับชนิดของสมุนไพร ได้แก่ กระวาน กานพลู ขมิ้นชัน ขมิ้นอ้อย ใพล้วนชักมดลูก กำแพงเจ็ดชั้น อัศศิ์ทวาร เป็นต้น (สัมภาษณ์ ธีรภาพ ลินธุเศรษฐ์. ผู้ขายสมุนไพรและแพทย์แผนไทย. 2 มีนาคม 2546.)

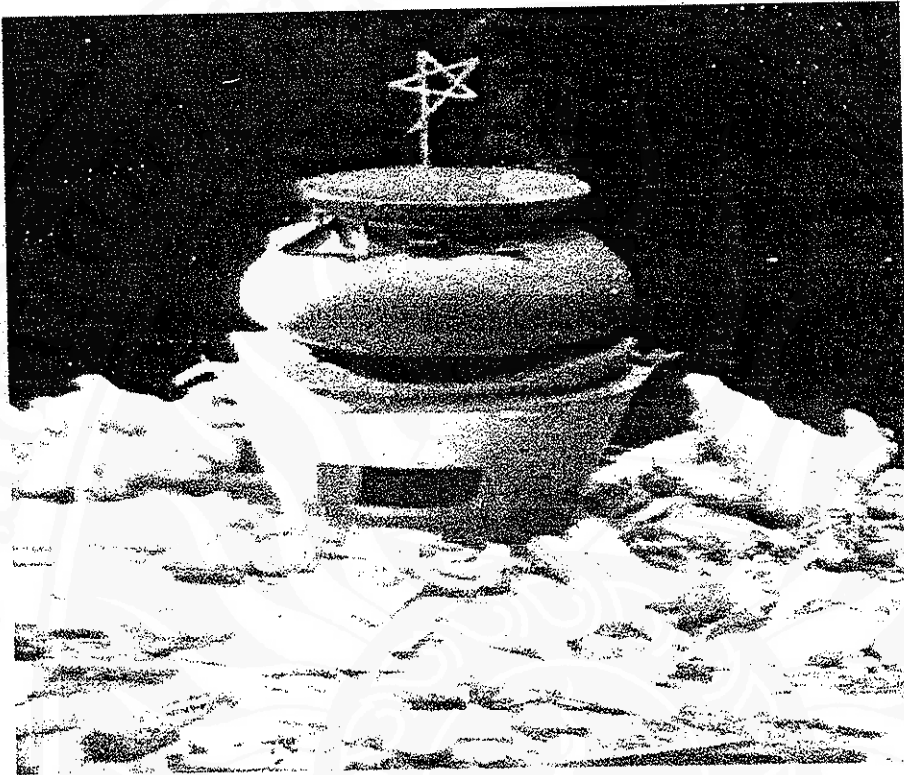
ประเพณีการเก็บสมุนไพรได้ถือตามฤกษ์ยามของตำรายาไทย ทำให้สรรพคุณของยาสมุนไพรเป็นไปตามตำรับยา การคัดเลือกและการเก็บสมุนไพรมาปรุงยาเป็นปัจจัยสำคัญเพราะมีผลต่อสรรพคุณและคุณภาพของสมุนไพรที่ได้ตามหลักตำราการแพทย์แผนไทย การเก็บสมุนไพร มีหลักวิธีและกระบวนการในการเก็บตามความเชื่อของคนโบราณ โดยเก็บตามยาม เก็บตามทิศ เก็บตามฤดู เชื่อกันว่าจะได้ตัวยามีสรรพคุณครบถ้วนตามต้องการ สำหรับการปรุงสมุนไพร ผู้เป็นเภสัชกรสมุนไพรไทยจะปรุงยาให้ได้คุณภาพดี ถูกต้องตามตำรา และยามีสรรพคุณดีนั้น จะต้องมีความรู้ ความสามารถที่จะพิจารณาคัดเลือกตัวอย่างสมุนไพรอย่างถูกต้อง โดยพิจารณาชนิดของตัวยารู้จักชื่อ ชนิด ลักษณะลำต้น กิ่งก้าน ใบ ดอก ผล เมล็ด ราก คุณภาพของตัวยานี้ซึ่งอาจมีการเสื่อมไปตามระยะเวลาที่เก็บ นอกจากนี้ความสะอาดของวัตถุดิบสมุนไพรก็มีความสำคัญอย่างยิ่ง เนื่องจากการเก็บสมุนไพรโดยทั่วไปมักจะเก็บในห้องรวมกันหลายชนิด จากการสังเกตพบว่าเกือบทุกแห่งไม่ว่าจะเป็นร้านขายสมุนไพร หรือตามบ้านของแพทย์แผนไทยผู้รักษาโรคจะเก็บสมุนไพรไว้รวมกัน สมุนไพรบางชนิดไม่เคยหยิบขึ้นมาใช้เป็นเวลานานปี ยกเว้นพืชสมุนไพรที่เป็นชิ้นเล็ก ๆ จะใส่ไว้ในถุงหรือปับ (สัมภาษณ์ วิลาศ ฤกษ์มงคล. ผู้ขายสมุนไพรและแพทย์แผนไทย. 15 มีนาคม 2546.)

ปัจจุบันมีการคลี่คลายในเรื่องของการเก็บสมุนไพรแบบดั้งเดิมเพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาเรื่องการเก็บสมุนไพรที่เก็บรวมกันแล้วเน่าเสียเนื่องจากสภาพภูมิอากาศของจังหวัดนครศรีธรรมราช ตั้งอยู่ในเขตป่าฝนร้อนชื้น (tropical rain forest) เป็นลักษณะร้อนชื้นซึ่งเอื้ออำนวยต่อการเจริญเติบโตของเชื้อรา จึงเป็นอุปสรรคต่อการเก็บรักษาสมุนไพรที่เป็นวัตถุดิบในการปรุงยา โดยเฉพาะสมุนไพรที่มีเนื้ออ่อนบาง เมื่อเก็บไว้นานจะเปื่อยยุ่ยซึ่งจะต้องคัดทิ้งไป จึงเปลี่ยนไปใช้วิธีการอบด้วยตู้อบไฟฟ้า หรือสมุนไพรผึ่งแดดบ่อย ๆ จะช่วยให้สมุนไพรแห้งและไม่มีความชื้น ช่วยให้สมุนไพรมีคุณภาพในการปรุงยามากขึ้น (สัมภาษณ์ ธีรภาพ สินธุเศรษฐ์. ผู้ขายสมุนไพรและแพทย์แผนไทย. 19 มีนาคม 2546.)

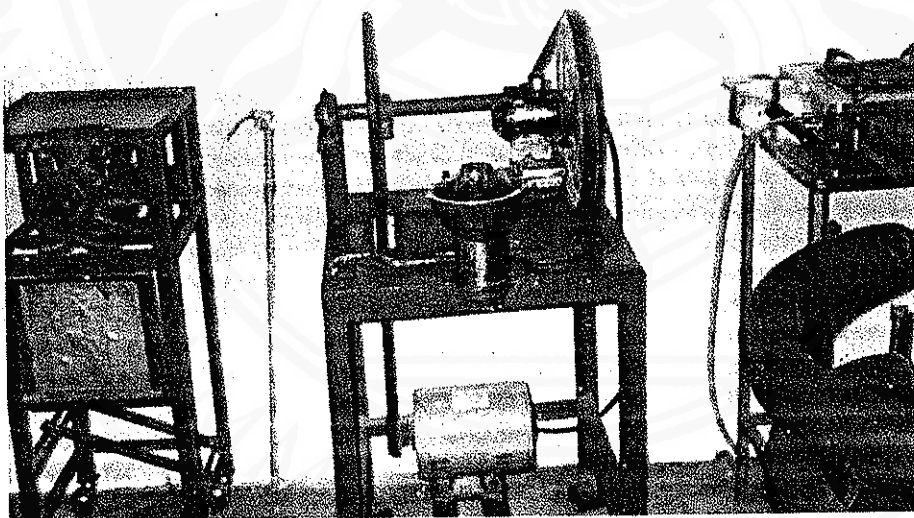
ในสภาพความเป็นจริงกลุ่มผู้ผลิตยาหรือปรุงยาจะมีปัญหาเรื่องคุณภาพของวัตถุดิบของสมุนไพรมาตลอด ซึ่งเป็นปัญหาที่เกิดจากการซื้อสมุนไพรแห้งมาจากกรุงเทพฯ ตัวอย่างเช่น ขมิ้นชัน จากการสังเกตและพิสูจน์หลายครั้งทำให้ทราบว่า ขมิ้นชันที่สั่งซื้อจากกรุงเทพฯ ในบางครั้งถูกสกัดเอาสารสำคัญ คือ สารเคอร์คูมิน (curcumin) ที่มีฤทธิ์ในการรักษาโรคออกไป ซึ่งเป็นสารสามารถสกัดได้โดยการต้ม ขมิ้นชันที่ส่งมาขายจึงมีเนื้อแข็งกระด้างน้ำหนักเบาไม่มีสารที่เป็นตัวยา การสังเกตดูจากการเปรียบเทียบขมิ้นชันในท้องถิ่นจะมีเนื้อเหนียวยืดหยุ่นได้ส่วนขมิ้นชันจากกรุงเทพฯ เนื้อจะแข็งแฉ่งกว่าแต่ราคาถูกกว่ามาก ผู้ปรุงยาส่วนใหญ่ก็ยังซื้อมาใช้ ทั้งนี้เพราะได้กำไรดี ทั้งที่รู้ว่าไม่มีคุณภาพเพราะต้นทุนถูกกว่า ดังนั้นเมื่อนำมาปรุงยาก็คงได้ยาที่ไม่มีคุณภาพในการรักษาโรค (สัมภาษณ์ พิชัย อุ่ทอง. แพทย์แผนไทย. 2 ตุลาคม 2544.)

ในส่วนของเครื่องมืออุปกรณ์ในการปรุงสมุนไพรในอดีตการปรุงสมุนไพรไม่ค่อยมีเครื่องมือปรุงยาที่สลับซับซ้อนมากนัก เช่น ยาต้ม ประกอบด้วย หม้อดิน เตาไฟ ยาผง มีเครื่องบดยา เมื่อเป็นยาผงก็สามารถทำยาเม็ดลูกกลอนโดยการปั้นด้วยมือ จากการศึกษา พบว่าประเพณีการปรุงยาแบบในอดีตเริ่มคลี่คลายลง มีการใช้เครื่องมือที่ทันสมัยเข้ามาแทนที่มีการลงทุนสูง และทำให้เป็นการค้า การปรุงยาไว้ใช้เองในครัวเรือนจึงมีน้อยลง (สัมภาษณ์ เสรีศรีสุราษฎร์. แพทย์แผนไทย. 20 กรกฎาคม 2544.)

วิธีปรุงยาสมุนไพร ด้วยภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ ได้ค้นพบวิธีการนำสมุนไพรมาปรุงยาในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อให้มีรูปแบบที่เหมาะสมกับโรค และรสชาติของสมุนไพรที่นำมาปรุงยา เช่น ยาน้ำ ควรมีรสชาติหอมหวานหรือรสจืด หากยาที่มีรสขมควรใช้วิธีปรุงแบบยาเม็ดลูกกลอนเพื่อให้รับประทานได้สะดวก ปัจจุบันมีการปรุงยาในรูปแบบยาอัดเม็ด ยาบรรจุแคปซูล รูปแบบของการปรุงยามีหลายวิธีที่ได้ถ่ายทอดมาสู่คนรุ่นหลังได้นำมาใช้ในวิถีชีวิตประจำวัน อาทิเช่น

ภาพที่ 6 การตมยาสมุนไพร

ภาพที่ 7 เครื่องรีดเส้นยาเพื่อทำยาลูกกลอน

วิธีแรก การปรุงยาชง เป็นรูปแบบที่มีการเตรียมคล้ายการชงชา โดยใช้น้ำเดือดใส่ลงในสมุนไพร โดยทั่วไปมักใช้สมุนไพรตากแห้งทำเป็นยาชง สมุนไพรที่ใช้เป็นส่วนของ ลำต้น กิ่ง ก้าน ใบ ดอก ผล เมล็ด ราก โดยการหั่นเป็นชิ้นเล็ก ๆ หรือบดเป็นผงหยาบผึ่งแดดให้แห้ง บางชนิดนำไปอบให้มีกลิ่นหอม ภาชนะที่ใช้ควรเป็นกระเบื้องแก้วหรือภาชนะเคลือบ ไม่ใช้ภาชนะที่เป็นโลหะ วิธีการชงทำได้โดยใช้สมุนไพร 1 ส่วนเติมน้ำเดือดประมาณ 10 ส่วน หรือตามประมาณที่ระบุไว้ในตำรายา ปัจจุบันมีการพัฒนาผลิตภัณฑ์ยาชงโดยบรรจุในถุงกระดาษเหนียว ปิดสนิทน้ำซึมผ่านได้และละลายตัวยาออกมา สมุนไพรที่ใช้รูปแบบยาชงมักเป็นพืชที่มีสรรพคุณไม่รุนแรง ใช้ดื่มตลอดวันแทนน้ำได้ เช่น หญ้าหนวดแมว ชุมเห็ดเทศ ดอกคำฝอย เป็นต้น

วิธีที่สอง การปรุงยาต้ม ใช้สมุนไพรแห้งหรือสดที่ประกอบด้วยส่วนของลำต้น (แกน) กิ่ง ก้าน ใบ ดอก ผล เมล็ด ราก โดยนำมาหั่นหรือสับเป็นชิ้นขนาดพอดีใส่ลงในหม้อดินหรือหม้อกระเบื้องเคลือบหรือภาชนะใดที่ไม่ใช่โลหะแล้วใส่น้ำลงไปพอท่วมยา ใช้ไฟปานกลางต้มจนเดือดแล้วใช้ไฟอ่อน โดยการต้มแบบ 3 เอา 1 คือ ใส่น้ำ 3 ส่วน ของปริมาณที่ใช้ และต้มให้เหลือ 1 ส่วน ยาต้มบางขนานต้องไม่ทิ้งค้างคืน ต้มและรับประทานให้หมดภายในวันเดียว นิยมแบ่งรับประทาน 3 ครั้งก่อนอาหาร บางขนานรับประทานภายในวันเวลาที่กำหนด วันรุ่งขึ้นค่อยเติมน้ำและต้มใหม่อีกครั้ง สมุนไพรโบราณนิยมต้มในหม้อดิน ปัจจุบันอาจใช้หม้อเคลือบแทนได้ เลือกผ้าขาววางปิดปากหม้อยาเพื่อความสะอาดในการรินยา จึงปิดทับด้วยใบตองประมาณครึ่งหนึ่ง และปากหม้อจะปัก "เชลว" ซึ่งทำด้วยไม้ไผ่จักเป็นดอกและसानเป็นรูปคล้ายดาวโดยมีความเชื่อว่าป้องกันภูตผีหรือสิ่งชั่วร้ายมิให้มารบกวน ซึ่งเป็นการนำเอาพิธีทางไสยศาสตร์เข้ามาาร่วมด้วยเพื่อให้มีผลทางด้านจิตใจ ให้ผู้ป่วยเกิดความศรัทธาและหายเจ็บป่วย (ภาพที่ 6)

วิธีที่สาม การปรุงยาดอง ประเพณีการกินยาดองของคนในสมัยโบราณนิยมกินก่อนอาหารเพื่อช่วยให้เจริญอาหาร และบำรุงร่างกาย โดยเฉพาะในตอนเย็นหลังจากการทำงานหนักมาทั้งวัน และเป็นการได้ร่วมวงสนทนาในกลุ่มเพื่อนบ้าน ปัจจุบันนี้ยังคงดำรงอยู่ในสังคมท้องถิ่น และมีการเปลี่ยนแปลงมาเป็นร้านขายยาดอง การดองยาใช้สารละลายหลายชนิด เช่น น้ำมะกรูด น้ำส้มและเหล้าโรง ส่วนใหญ่จะปรุงด้วยวิธีการดองเหล้า การเตรียมสมุนไพรโดยนำมาบดเป็นผงหยาบ ห่อผ้าขาวบางหวม ๆ เมื่อยาพองตัวเวลาอมน้ำ บางครั้งหั่นสมุนไพรชิ้นบาง ๆ เมื่อใส่ยาลงในภาชนะแล้วเติมเหล้าให้ท่วมยา ดองนาน 1 สัปดาห์ คนยาวันละ 1 ครั้ง ยาดองเหล้าเป็น

ยาก่อนข้างมีฤทธิ์รุนแรงห้ามใช้กับสตรีมีครรภ์ ผู้ป่วยที่เป็นโรคหัวใจ ความดันโลหิตสูง เพราะมีส่วนประกอบของแอลกอฮอล์เป็นตัวทำลาย

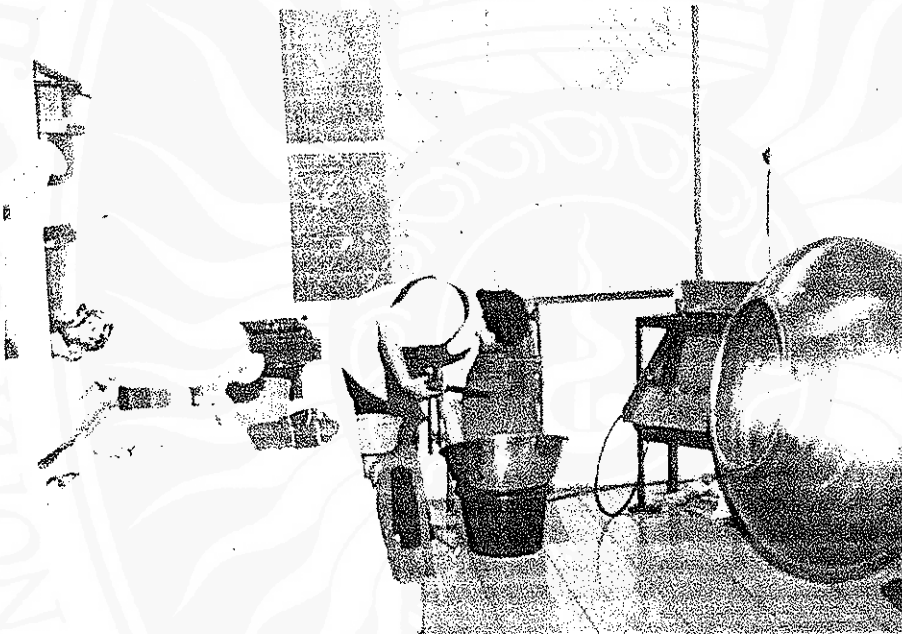
วิธีที่สี่ การปรุ้งยาผง เป็นยาที่ปรุ้งจากส่วนของสมุนไพร โดยนำมาเข้าเครื่องบดยาให้ละเอียด รับประทานกับน้ำกระสายยา เช่น น้ำต้มสุก น้ำชาข้าว น้ำมะนาว เป็นต้น

วิธีสุดท้าย การปรุ้งยาลูกกลอน การปรุ้งยาลูกกลอนทำโดยการนำสมุนไพรมาหั่นเป็นแว่นบาง ๆ และผึ่งแดดหรืออบให้แห้งแล้วนำมาบดเป็นผงให้ละเอียด ผสมน้ำผึ้งอัตราส่วนยา 1-2 ส่วน ต่อ น้ำผึ้ง 1 ส่วน คลุกเคล้าให้เข้ากัน แล้วปั้นเป็นลูกกลอนนำไปอบหรือตากแดด 1-2 วัน แล้วบรรจุภาชนะมิดชิดป้องกันอากาศเข้าและใส่ในภาชนะที่สะอาด การผลิตสมุนไพรเพื่อการบำบัดปัจจุบัน มีเครื่องมือที่ทันสมัยใช้ไฟฟ้า เช่น เครื่องทำเส้นยา เครื่องทำเม็ดลูกกลอน (ภาพที่ 7 และ 8) เครื่องเคลือบผิวลูกกลอน และตู้อบไฟฟ้า การปรุ้งยาเม็ดลูกกลอนเป็นวิธีการที่นิยมกันมากในชุมชนแห่งนี้ ซึ่งมีขั้นตอนและวิธีการผลิตพอสรุปได้ดังนี้ (สัมภาษณ์ พิชัย อุทอง. แพทย์แผนไทย. 2 ตุลาคม 2544.)

1. เลือกสมุนไพรที่แห้งสนิทและสะอาดมาล้างเป็นชิ้นเล็ก ๆ แล้วนำไปอบ
2. นำบดในเครื่องบดยา
3. ใช้ตะแกรงร่อนยาเบอร์ 8 เพื่อความละเอียดของเนื้อยา
4. นำยาผงที่ร่อนแล้วมาผสมกับน้ำผึ้งนวดและเติมน้ำผึ้งที่ละน้อยนให้เข้ากัน
5. เข้าเครื่องรีดเส้นยา
6. นำเข้าเครื่องทำเม็ดโดยจะกลิ้งเม็ดยาออกมาเป็นยาลูกกลอน
7. นำยาลูกกลอนเข้าตู้อบใช้อุณหภูมิ 60 องศา
8. นำยาลูกกลอนที่อบแล้วเข้าเครื่องเคลือบเม็ดยาและขัดผิว
9. นำยาลูกกลอนมาอบฆ่าเชื้อโรคเพื่อให้อุ่นแล้วบรรจุภาชนะให้มิดชิด

ในอำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช ได้สืบสานถ่ายทอดการปรุ้งยารูปแบบต่าง ๆ มาอย่างครบถ้วน การปรุ้งยาสมุนไพรใช้เองในครัวเรือนยังมีอยู่ทั่วไป เช่น การปรุ้งยาลูกกลอนก็ใช้มือปั้นเม็ดยา การปรุ้งยาต้มพบว่า ยังมีอยู่ทั่วไปเพราะสามารถปรุ้งได้ง่าย จากการศึกษาผู้ป่วยจำนวน 10 คน พบว่า ยังปรุ้งยาต้มเองที่บ้าน จำนวน 9 คน อีก 1 คนนิยมใช้สมุนไพรตัวเดียวโดยเฉพาะในรูปชาชง ส่วนยาผงจะมีเครื่องบดยาอยู่ทั่วไป ไม่ว่าจะเป็นสถานพยาบาลหรือร้านจำหน่ายสมุนไพร ผู้ป่วยจึงมาซื้อในรูปของยาสำเร็จรูป เช่น ยาลม ยาเลือด เป็นต้น (สัมภาษณ์ แย้ม ช่อผกา. ผู้ป่วย. 13 มีนาคม 2546.)

องค์ความรู้ในการนำสมุนไพรมาปรุงเป็นยารักษาโรคนั้นเป็นสิ่งที่ได้สืบสานถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ ถือเป็นสิ่งที่มีค่าควรแก่การดำรงรักษาไว้ไม่ให้สูญหายไปจากสังคมไทย จากการศึกษาพบว่า กลุ่มแพทย์แผนไทย จำนวน 9 คน จากที่จำนวนที่ศึกษา 15 คนยังไม่มีผู้สืบทอดองค์ความรู้ดังกล่าว ดังนั้น ทางออกของแพทย์แผนไทย ภูมิปัญญาที่ควรรักษาเอาไว้ คือการยอมรับให้ภูมิปัญญาเหล่านี้ ได้แสดงบทบาททางสังคมอย่างเป็นทางการ และถูกต้องตามกฎหมาย โดยอาจจัดในรูปแบบการบำบัดสมทบร่วมกับการแพทย์แผนปัจจุบัน และแพทย์แผนไทยควรได้รับการดูแลจากรัฐในส่วนของค่าตอบแทนเช่นเดียวกับแพทย์แผนปัจจุบัน น่าจะเป็นหนทางหนึ่งในการรักษาภูมิปัญญาเหล่านี้ไม่ให้สูญหายไปจากแผ่นดินไทย

ภาพที่ 8 เครื่องทำเม็ดลูกกลอน และเครื่องเคลือบผิวลูกกลอน

โรคที่เป็นกันมากและนิยมรักษาด้วยสมุนไพร

จากการศึกษาเกี่ยวกับโรคที่เป็นกันมาก และการนิยมรักษาด้วยสมุนไพรในอำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช พบว่า มีดังนี้

1. โรคปวดเมื่อย มากที่สุดของการเข้ารับการรักษาด้วยสมุนไพร สำหรับการรักษา บางครั้งมีการซื้อขายในรูปแบบของตัวยาเดี่ยว เช่น เกลว้ลย์เป็รียงแคปซูลหรือเป็นยาตำรับซึ่งผู้ขายจะเจียดยาตามใบสั่งของแพทย์แผนไทย

2. โรคที่เกี่ยวกับเลือด โดยเฉพาะสตรีในภาคใต้จะมีตำรายาเกี่ยวกับโรคเลือดมาก ประเพณีของคนในภาคใต้จะนิยมสตรีที่มีร่างกายสมบูรณ์ซึ่งเป็นสิ่งแสดงให้เห็นว่ามีเลือดลมดี การเลือกเฟ้นลูกสะใภ้มีการพิจารณาลักษณะเหล่านี้ ดังนั้นสตรีโดยทั่วไปจะรับประทานยาเกี่ยวกับ การบำรุงเลือดกันเป็นปกติ ดังจะเห็นได้ว่าในบันทึกของบรรพบุรุษในตำรายาภาคใต้จะมีตำรายา เลือดมาก (สัมภาษณ์ ธีรภาพ สินธุเศรษฐ์, ผู้ชายสมุนไพรรักษาและแพทย์ แผนไทย. 19 มีนาคม 2546.)

3. โรคเบาหวาน ปัจจุบันมีผู้เป็นโรคเบาหวานกันมาก ผู้ป่วยส่วนใหญ่เลือกที่จะรักษา ด้วยสมุนไพรรักษาควบคู่กับการรักษาด้วยยาแผนปัจจุบัน โดยมีกระบวนการรักษาต้องรับประทาน ยาต้มจึงจะได้ผลดี (สัมภาษณ์ เสรี ศรีสุราษฎร์, แพทย์แผนไทย. 20 กรกฎาคม 2544.)

4. โรคอัมพฤกษ์ เป็นอีกโรคหนึ่งที่คนในท้องถิ่นภาคใต้เป็นมาก ซึ่งเกิดจากสาเหตุ หลายประการที่มีความสัมพันธ์กัน ได้แก่ โรคความดันโลหิตสูง โรคเบาหวาน พันธุกรรม ความเครียด ตลอดจนพฤติกรรมการบริโภคอาหารที่มีไขมันสูง เช่น อาหารทะเล เนื้อสัตว์ที่มีไขมันสูง เนื่องจากภาคใต้มีอาหารอุดมสมบูรณ์ ประเพณีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการกิน เช่น ประเพณี ในเดือนต่าง ๆ ที่ล้วนแต่มีอาหารคาวหวานเข้ามาเกี่ยวข้อง พิธีเช่นไหว้เทวดา หรือบรรพบุรุษ เจ้า ที่ต่าง ๆ ก็เช่นเดียวกัน ประการสำคัญรสชาติของอาหารก็มีรสจัดหวานจัดเค็มมัน เมื่อรับประทาน เป็นประจำจึงเกิดโรคต่าง ๆ ได้ โรคอัมพฤกษ์จึงเป็นผลที่เกิดจากการรับประทานอาหารส่วนหนึ่ง ผู้ป่วยส่วนใหญ่จะรักษาแบบผสมผสานโดยใช้สมุนไพรรักษาควบคู่กับการนวดแผนไทย และในผู้ป่วยบาง รายจะมีอาการดีขึ้น สามารถช่วยเหลือตัวเองได้ (สัมภาษณ์ ทิวา บุง, แพทย์แผนไทย. 5 พฤษภาคม 2546.)

5. โรคภูมิแพ้ เป็นโรคที่เกิดจากภูมิคุ้มกันต้านทานในร่างกายของผู้ป่วยผิดปกติที่มีสาเหตุ อันเนื่องมาจากสิ่งแวดล้อมเป็นพิษมากขึ้น เช่น อากาศเป็นพิษ อาหารเป็นพิษเนื่องจากปนเปื้อน ด้วยสารเคมี เป็นต้น เป็นโรคที่แพทย์แผนปัจจุบันรักษาไม่หาย แต่สามารถหายได้จากการใช้ยา สมุนไพร(สัมภาษณ์ เครือวัลย์ เทพแสงพราว, ผู้ชายสมุนไพรรักษาและแพทย์ แผนไทย. 13 มีนาคม 2546.)

6. โรคมะเร็ง เป็นโรคร้ายแรงที่ผู้ป่วยมักพึ่งพาสมุนไพรรักษาเป็นทางเลือกสุดท้ายเสมอ มียา หลายตำรับที่รักษาโรคมะเร็ง และพบว่า มีผู้ป่วยบางรายที่รักษาให้หายได้ด้วยการใช้สมุนไพรรักษา ซึ่งบางครั้งก็จะมีพิธีกรรมเข้าร่วมด้วย เช่น การรดน้ำมนต์และว่าคาถาประกอบการรักษา (สัมภาษณ์ เครือวัลย์ เทพแสงพราว, ผู้ชายสมุนไพรรักษาและแพทย์ แผนไทย. 13 มีนาคม 2546.)

7. โรคเกี่ยวกับอวัยวะสืบพันธุ์ของสตรี เช่น การมีระดูขาว ความผิดปกติของการมีประจำเดือน ความผิดปกติของมดลูก ซึ่งเป็นมากในสตรีเช่นกัน ยาที่ใช้รักษามีทั้งยาต้ม ยาผง ยาเม็ดลูกกลอนซึ่งผู้ป่วยนิยมใช้มากกว่ายาต้ม (สัมภาษณ์ ไสว จินพันธ์. แพทย์พื้นบ้าน. 13 มีนาคม 2546) ผู้ป่วยสตรีที่เป็นโรคเกี่ยวกับอวัยวะสืบพันธุ์มีความไว้วางใจในแพทย์แผนไทยมากกว่าแพทย์แผนปัจจุบัน เพราะแพทย์แผนไทยมีความเป็นกันเอง แสดงความเห็นใจ ความเข้าใจเหมือนญาติมิตรหรือญาติผู้ใหญ่ที่ไว้วางใจได้กล้าบอกเล่าอาการเจ็บป่วยให้หมอรับรู้อย่างสนิทใจ (สัมภาษณ์ ไสว สุวรรณโณ. ผู้ป่วย. 24 พฤษภาคม 2546)

8. โรคหัวใจ ปัจจุบันเป็นกันมากและนับวันจะเพิ่มจำนวนมากขึ้น มีสาเหตุหลายประการ เช่น การสูบบุหรี่ โรคความดันโลหิตสูง โรคเบาหวาน พันธุกรรม ความเครียด ตลอดจนพฤติกรรมกรรมการบริโภคอาหารที่มีไขมันสูง ซึ่งบางครั้งก็เกิดโรคัมพฤษ์เนื่องจากเส้นเลือดในสมองตีบ (สัมภาษณ์ อุบล นาคราช. ผู้ป่วย. 25 มีนาคม 2546.)

โรคที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านที่มาใช้บริการในร้านขายสมุนไพรในอำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช มีสาเหตุมาจากการประกอบอาชีพเป็นสำคัญดังจะกล่าวต่อไป นอกจากนี้ปัจจัยเกี่ยวกับพฤติกรรมกรรมการบริโภคก็น่าจะมีส่วนในการเกิดโรคด้วย จากการที่มีผู้มาใช้บริการสมุนไพรกันอย่างต่อเนื่องเป็นเวลานานจนกลายเป็นประเพณีปฏิบัติ โดยสังเกตจากการที่มีร้านขายสมุนไพรอยู่ให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรม ทำให้กล่าวได้ว่าเป็นการค้นพบสาเหตุของการเกิดโรคด้วยภูมิปัญญาของบรรพบุรุษอย่างแท้จริง

อาชีพและภูมิสำเนาของผู้ป่วยที่มาใช้บริการสมุนไพร

นครศรีธรรมราชเป็นเมืองที่มีทั้งที่ราบสูง มีทิวเขาทอดกลางเป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำลำคลองหลายสายที่สำคัญคือ แม่น้ำตาปี และแม่น้ำปากพนัง คลองชะเมา คลองหัวไทร คลองการะเกด เป็นต้น มีที่ราบลุ่ม ที่ราบริมชายฝั่งทะเล จากสภาพภูมิประเทศดังกล่าวทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนพื้นที่ราบสูงริมภูเขา กับชุมชนที่ราบริมทะเล เพราะในอดีตการดำรงชีพของทั้งสองชุมชนจำเป็นต้องอาศัยพึ่งพากัน มีการอพยพเคลื่อนย้ายต่างไปมาหาสู่กันมาแต่อดีต โดยชุมชนริมภูเขาใช้เรือเป็นพาหนะ เรียกว่าพวก "เรือเหนื่อ" ซึ่งได้นำผลไม้และผักที่มีในชุมชนของตนไปแลกเปลี่ยนซื้อปลาจากชุมชนริมทะเล และเกิดการสร้างมิตรภาพขึ้นเรียกว่า "เกลอเขา-เกลอทะเล" (สัมภาษณ์ ด้วง จตุมุสิกข์. แพทย์แผนไทย. 15 มีนาคม 2546.)

อาชีพสำคัญของชาวนครศรีธรรมราชจะสอดคล้องกับสภาพภูมิศาสตร์ ชุมชนต่าง ๆ นิยมประกอบอาชีพตามลักษณะภูมิประเทศและภูมิอากาศ เช่น การทำสวนทำนา การหาของป่า

การประมง การช่างฝีมือ และการค้าขาย ลักษณะของอาชีพจึงต้องใช้แรงงาน ก้มๆ เงยๆ มาเป็นเวลานาน จึงเกิดอาการปวดเมื่อยกันมากที่สุด ส่วนการรับประทานอาหารทะเลก็เป็นส่วนหนึ่งของอาการโรคหัวใจ โรคอัมพฤกษ์ ความดันโลหิตสูง (สัมภาษณ์ ทิวา บุง. แพทย์แผนไทย. 25 มีนาคม 2546.)

จากการวิจัยพบว่า มีผู้คนจากหลายอาชีพและมีภูมิลำเนาอยู่หลายพื้นที่ ผู้วิจัยได้ศึกษาแบบเจาะจง โดยมีผู้ป่วยที่ประกอบอาชีพทำสวนจำนวน 3 คน ประกอบอาชีพทำนาจำนวน 2 คน ประกอบอาชีพค้าขายจำนวน 2 คน ประกอบอาชีพประมงจำนวน 1 คน และรับราชการจำนวน 1 คน โดยมาจากหลายพื้นที่ เช่น จากอำเภอพระพรหม อำเภอร่อนพิบูลย์ อำเภอบางขัน อำเภอเชียรใหญ่ กิ่งอำเภช้างกลาง และอำเภอเมือง การประกอบอาชีพดังกล่าวย่อมเป็นสาเหตุหนึ่งในการเกิดโรคดังกล่าวแล้ว การรับประทานอาหารในชีวิตประจำวันก็น่าจะมีส่วนด้วยเช่นกัน การรับประทานอาหารทะเลจำพวก กุ้ง หอย ปู ล้วนมีไขมันสูง จากการศึกษาครั้งนี้พบลักษณะการกินอยู่ของกลุ่มผู้ป่วยทุกคนมีความอุดมสมบูรณ์ เรียกว่า อยู่ดีกินดีตามประเพณีของชาวใต้ จึงเป็นสาเหตุสำคัญที่ชี้นำไปสู่การเกิดโรคดังกล่าว